

נתנאל לדברג*

'מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קדשו'?

פטירת הימים והסתלקות האדם בדרשת רבי אבא בזוהר

מבוא

בשורות הבאות אנסה להעמיק בהבנת דרשת רבי אבא המובאת בזוהר פרשת וירא. דבריו מחולקים לשתי חטיבות מרכזיות: הראשונה היא דרשתו על הפסוק "מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קדשו", במהלכה הוא מתאר במפתיע את 'הימים', ימיו של כל אדם ואדם, העולים ונידונים בפני הקב"ה. זאת בניגוד לחשיבה המקובלת, שהאדם הוא הנבחן והנידון בפני בוראו על מעשיו. בחטיבה השנייה הוא מתאר את מפגשו עם חכמי קדם וקריאתו בספר חכמה שלהם, על חייו וייעודו של האדם. נקודת המוצא של מאמר זה היא שישנו קשר ספרותי ותוכני בין שני החלקים, והם משלימים זה את זה ומלמדים יחד על תפיסת תיקון רצויה. בכדי להקל על רצף הקריאה וההבנה, הבאתי, לאחר לא מעט לבטים, את התרגום לעברית בגוף הטקסט ואת נוסח הלשון המקורית של הזוהר בהערות השוליים.

[א]

הזמן הוא ממד מרכזי בחיינו. קשה לתאר הוויה ללא זמן, המאופיין בכך שהוא משתנה באופן תמידי. אפשר לתקן את ההווה, להתפלל על העתיד ואפילו לחזור בתשובה על מעשי העבר, אבל אי אפשר באמת 'לעצור את השעון', דהיינו לשנות את עצם קיומה של תנועה הנמדדת ביחידות שונות של זמן. ישנו זמן פיסיקלי, דהיינו השעה המוצגת בשעון על כף ידנו

* נכתב לזכרה של מתת רוזנפלד שימיה הסתיימו בטרם עת, לפני שמימשה את רצונותיה הרבים. דרשת רבי אבא היוותה צוהר שנפתח מתוך כאב ונתנה מעט פשר ואולי נחמה מועטה עבור אשתי ועבורי. לימוד דרשת רבי אבא, בירור המקורות וליבון משמעותם נעשה בלימוד משותף בחבורה יחד עם חברים ותלמידים בישיבה, (כמדומני שבעיקר שילוב ז' ושילוב י') ותודתי נתונה להם. במהלך המאמר הבאתי את התרגום לעברית המבוסס ברובו על פירוש הסולם מהדורת הזוהר של המקובל הר"ל הלוי אשלג זצ"ל, בהערות השוליים הובא הטקסט המקורי. מובן לנקל שבזוהר ישנם תפיסות שונות של זמן ושל תפקיד האדם והמתרחש עמו לאחר פטירתו, מגמתי בדברי היא להתמקד בדרשה זו המציגה תמונה ייחודית ושונה העומדת בפני עצמה.

(הנמדדת על פי תנודות של אטומי צסיום) והיא מבטאת תנועה רצופה בקו עקבי מנקודה בעבר לנקודה בעתיד. ישנו זמן ביולוגי המתאר תהליכים מחזוריים ולעיתים אף מעגליים של שינה וערנות, תהליכי בגרות וזקנה ועוד. ישנו גם זמן פסיכולוגי, הנחוה בתודעה האנושית האישית של כל אחד ואחד. על פיו יומו וזמנו של אדם יכול להימתח או להתקצר באופן אישי סובייקטיבי, על פי תוכן מעשיו ועניינו בהם. במידה ואדם עושה משהו משמעותי, הוא חש את זמנו חולף במהירות. לחלופין כשהוא ממתין בתור, תחושתו היא, שזמנו נמתח ומתארך וכלל איננו חולף. מבחינת שיעון זה אריכות הימים והזמן בכלל, איננה פונקציה אובייקטיבית של תהליכי שינוי ותנועה אלא הוא מבטא את יכולת האדם לנצל את כישוריו וזמנו, להתמקד במעשים חיוביים ועל ידי כך להאריך את ימיו ולמלאם במשמעות ותוכן. תפיסת זמן זו משתלבת בהנחה הדתית בה אנו מורגלים והיא שבני האדם נמצאים במרכז ה'סיפור' של העולם הארצי. הם נבראו בכדי לפעול ולתקן בעולם, וזאת במסגרת מוגבלת של זמן ביולוגי שהוקצב לכל אחד מהם על מנת לפעול בו. מידת הניצול של הזמן, ההופך להיות פסיכולוגי מבחינת השימוש בו, קשורה ליכולת האישית למצות ולנצל כל רגע מהחיים ועל ידי כך להגיע לאריכות ימים, במובן של מלאות ומשמעות בכל יום בחיים.¹

דרשת רבי אבא מלמדת על תפיסה שונה ביחס לזמן, המתואר כהוויה העומדת בפני עצמה, ללא זיקה וקשר לתודעה אנושית החווה אותו. הזמן מתואר כמציאות ממשית, המחולקת ליחידות של ימים בדומה לשעון הביולוגי. אבל הימים עומדים כל אחד ואחד בפני עצמו, ללא רציפות וזיקה הכרחית ביניהם וגם לאחר מכן כל אחד מהם נידון בעולם העליון, על פי הנעשה בו, לאחר הסתיימות מכסת הימים ופטירתו של האדם.

נפתח בתחילה בציטוט מדבריו:

ר' אבא פתח ואמר: 'מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קודשו'.²

¹ ביטוי לכך הם דבריו של רבי נחמן מברסלב לחסידי: שלא יהיו זקנים! הכוונה איננה לנסות לעצור את השעון הביולוגי אלא את זה הפסיכולוגי. ביטוי להתמודדות עם זמן ביולוגי ומשמעותו מצוי אצל ראי"ה קוק הטוען בדבר ביטול המוות וכסמך לקרבת עידן זה לזמנו הוא מציג את התפתחות המדע, המאפשרת את אריכות החיים יחסית לדורות קודמים. עם זאת, עצם הזמן, בעיניו, הוא חלק מתהליך השתלמות וממילא מקומו באלוהות עצמה והוא איננו עתיד להתבטל. ולכן הזמן הפיזיקלי הוא מהותי באין סופיות הכוללת את התנועה בשלמותה. היגד זה שונה מרבים שקדמו לו, אפילו בחסידות, ששללו את התנועה והשינוי באלוהות וראו בה ביטוי לאשליית הקיום של העולם הארצי.

² תהלים כד, ג.

בוא וראה: כל בני העולם אינם רואים על מה הם נמצאים בעולם, כלומר, שאינם מסתכלים לדעת, לאיזה מטרה הם חיים בעולם, והימים הולכים מבלי שוב.

וכל אלו הימים שבני אדם חיים בהם בעולם הזה, עולים ועומדים לפני הקב"ה כי כולם נבראו, ויש להם מציאות ממשית. ומאין לנו שנבראו שכתוב: "ימים יוצרו".³

וכשמגיעים הימים להסתלק מהעולם הזה, כולם קרבים לפני המלך העליון. וזהו שכתוב: "ויקרבו ימי דוד למות",⁴ "ויקרבו ימי ישראל למות".⁵ כשהאדם הוא בעולם הזה, אינו משגיח ואינו מסתכל למה הוא חי, אלא כל יום ויום חשוב אצלו כאילו הוא הולך בריקנות.⁶

רבי אבא מתאר את הימים כמציאות ברואה, העומדת בבסיס הקיום של העולם. הימים נבראים ולבסוף מסתלקים מן העולם והם אלו העומדים לדין בפני הבורא. משמעות דבריו היא שתפיסת הזמן היא איננה זמן פסיכולוגי בלבד: הוויה שאיננה ממשית שהינה תלויה הקשר ו'צופה חיצוני' המסוגל לזהות את השוני בין הרגע הנוכחי לעבר מחד ולעתיד מאידך (בדומה לתורת היחסות). הזמן הוא מעין הוויה עצמאית, אל תוכה נברא האדם מרגע היוולדו עלי אדמות ומצוי בה עד מותו לבסוף בעל כורחו כשהוא נותר ללא ימים המאפשרים לו את קיומו.

במהלך דרשתו רבי אבא מסביר את הפסוק "ויקרבו ימי דוד למות" בצורה מפתיעה, המוות הוא איננו תוצר של פטירת דוד בגלל הסתיימות זמנו הביולוגי, אחרת הנוסח היה משהו מעין 'ויקרבו ימי דוד למות'. אלא הימים עצמם שניתנו לו, הם אלו שקרבים לסיומם ולאחר מכן לעמידתם לדין בפני בורא עולם. ממילא לאחר תומם, האדם הולך בעל כורחו בעקבותיהם ומסיים את חייו שלו. בכדי להבין זאת ניתן לדמיין את הימים כעומדים וניצבים כל אחד בפני עצמו בשורה ארוכה הנפרשת מרגע לידתו של האדם

³ תהלים קלט, טז.

⁴ מלכים א ב, א.

⁵ בראשית מז, כט.

⁶ זוהר בראשית, וירא צט: "רבי אבא פתח ואמר: 'מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קדשו' תא חזי: כל בני עלמא לא חמאן על מה קיימי בעלמא ויומין אזלין וסלקין וקיימי קמי קודשא בריך הוא כל אינון יומין דבני נשא קיימי בהו בהאי עלמא, דהא כלהו אתבריאו וכלהו קיימי לעילא. ומנלן דאתבריאו? דכתיב 'ימים יוצרו'. וכד מטאן יומין לאסתלקא מהאי עלמא, כלהו קריבין קמי מלכא עלאה הדא הוא דכתיב: 'ויקרבו ימי דוד למות', 'ויקרבו ימי ישראל למות', בגין דכד ברנש איהו בהאי עלמא, לא אשגח ולא אסתכל על מה קאים, אלא כל יומא ויומא חשיב כאילו הוא אזיל ברקנייא".

ועד מותו. כל יום הוא מעין ישות, מציאות נבראת שנידונה בפני עצמה והיא איננה רציפה ומחזורית ביחס ליום שקדם לה והיום הבא לאחריה. כל אדם מקבל את מכסת ימיו, ללא קשר ישיר וסיבתי לתפקידו, יעדיו ומגמותיו, אלא הימים עצמם מהווים הוויה העומדת בפני עצמה, ונידונת בפני בוראה. תיאור זה הוא מרתק. פטירה בטרם עת, היא איננה בהכרח ביטוי לסיום פועלו ותפקידו של הנפטר, כפי שלעיתים אנו מנסים לנחם את עצמנו, אלא לכך שהסתיימות הימים שנבראו יחד עמו והם אלו המאפשרים חיים, מביאה את האדם למותו. מכסת הימים הקצובה מביאה באופן מעט שרירותי להסתלקותו של האדם מעולמו, ללא קשר למימושו העצמי והגשמת רצונותיו ומגמותיו. המוות, הוא איננו סיומו של האדם הנלקח מעולמו, זה שנפטר וסיים את תפקידו האישי הארצי, הגשים את יעדיו והוא עכשיו נידון עליהם. אלא הימים שניתנו לכל אדם בכדי לחיות בעזרתם, הם אלו שסיימו את ייעודם והם נפטרים לבית עולמם ונידונים על תוכנם. לגביהם היו ציפייה וייעוד, המתבטאים בתיאור עמידתם לדין בעולם העליון ומתוך כך, בעל כורחו של האדם, הנותר ללא הזמן, הימים המאפשרים לו את התקיימותו הארצית, נגזרת גם פטירתו.

אצטט דרשה נוספת המובאת בזוהר והיא מחדדת תפיסה זו:

אלו הימים של האדם משעה שנברא, הנה באותו היום שיצא לעולם נמצאים כבר כולם בקיומם, שהם הארות ממשיות, שמהן נמשכים ימיו של האדם והם הולכים ומשוטטים בעולם, יורדים ומזהירים את האדם, כל יום ויום בפני עצמו. וכאשר היום בא ומזהיר את האדם והאדם עושה ביום ההוא עבירה לפני אדונו, היום ההוא עולה בבושה ומעיד עדות עליו והוא עומד בחוץ לבדו ולמדנו אחר שעומד בלבדו בחוץ, הוא יושב ומחכה עד שהאדם יעשה תשובה על החטא...⁷

⁷ זוהר, ויחי רכד: "אינון יומין דברנש כד אתברי, בההוא יומא דנפק לעלמא, כלהו קיימין בקיימיהו ואזלין וטאסין בעלמא, נחתין ואזהרן לברנש כל יומא ויומא בלחודוי, וכד ההוא יומא אתי ואזהר ליה וברנש עביד בההוא יומא חובא קמי מאריה, ההוא יומא סליק בכסופא ואסהיד סהדותא וקאים בלחודוי לבר. ותאנא בתר דקאים בלחודוי, יתיב עד דבר נש עביד מניה תשובה [...] בין כך ובין כך אתפקדן אינון יומין וחסרים, ולא עאלין במניינא דאינון דאשתאר".

המשך דרשת הזוהר היא כדהלן: בין כך ובין כך נמנו הימים של אותו אדם והם חסרין ואלו שנשארו מחמת חטאים אינם נכנסים במנין. ווי לאותו אדם שגרע ימיו לפני המלך הקדוש ואין לו למעלה ימים להתעטר בהם ולקרוב עימהם לפני המלך הקדוש [...] בוא וראה באברהם שזכה, מה כתוב בו 'בא בימים' משום שזכה, לכן נסתלק מן העולם הזה באלו הימים שלו ממש נכנס ונתלבש בהם ולא גרע כלום: "ווי לההוא בר נש דגרע יומיו קמי

דרשה זו מופלאה בתוכנה. היא מתארת הווייה ברואה של ימים, המתוארים כנבראים המשוטטים כל אחד בפני עצמו, בצורה עצמאית בחלל העולם. מדי פעם אחד מהם יורד להווייה הארצית והוא מוגבל לחוקיה וגבולותיה. נוכחותם של הימים, המתוארים כנפרדים זה מזה וכל אחד מהם בעל קיום עצמאי, מאפשרת לאדם לקום בבוקרו של יום, לחיות את חייו עד סיום יומו ולקוות להגעתו של יום חדש למחרת, המנותק בתכניו ייעודו ומטרותיו מהיום הנוכחי. הוא איננו מחויב ביומו החדש לנעשה ביום האתמול, מכיוון שקיומו העכשווי נובע מיום חדש שהגיע, ובו ישנו יעוד אחר, שונה מזה שאפיין את הימים קודם לכן. הימצאותנו כבני אדם בתוך מסגרת של ימים מאפשרת את הקיום האנושי, אבל תוחמת את זמנו וגבולותיו, בין עבר להווה ועתיד. עם זאת, ממשותו של העולם הנברא הם ימים, העומדים כל אחד במקביל למשנהו, בשורה ארוכה של יחידות שכל אחת מהם אוטונומית, ללא קשר הכרחי ומחייב לזולתה.⁸

ה'זמן' בו כל יום מזהיר את האדם על מעשיו כתיאורו של הזוהר (מעין אותה בת קול המכריזה בכל יום 'שובו בנים שובבים'), הוא בעצם היום עצמו, שניתן לו בכדי לחיות ולפעול בו. חיי האדם בעולם הארצי, מותנים הם בימים המאפשרים את קיומו. עם זאת הווייתו עצמאית והוא קיים ללא קשר לימים בהם הוא נמצא בעולם הארצי. חובת התיקון של האדם במהלך החיים עלי אדמות היא איננה תיקונו העצמי, השלמת אישיותו, אלא עבודת האדם מגמתה היא להכניס תוכן במסגרת של ימים, הניתנים לו והם צריכים בעזרתו ודרכו להגיע לתיקונם. החטא, הקלקול, הוא 'פספוס' היום על ידי מעשה עבירה, הצובע את אותו יום בצורה שלילית, ובחוסר משמעות וטעם. אמנם יום המחרת עומד בפני עצמו ובו יכול האדם לבחור מחדש כיצד לצקת את תוכנו, אבל יום האתמול בו נעשתה העבירה מתקשה לעמוד לדין ולצאת

מלכא קדישא, ולא שביק לעילא יומין לאתעטרא בהו בההוא עלמא, ולא תקרבא בהדייהו קמי מלכא קדישא, תא חזי באברהם דזכה מה כתיב 'בא בימים' משום דזכה, כד אסתלק מהאי עלמא באיננון יומין ממש דיליה, עאל ואתלבש בהו ולא גרע מההוא לבוש יקר כלום". המשך הדרשה איננו זהה למובא בדברי רבי אבא, הימים מתוארים כלבושיו של האדם בעולם העליון ולכן משפטם הוא בעצם משפטו. עם זאת אין זה סותר את הבנתנו השונה בדבריו של רבי אבא. חשיבותו של מאמר זוהר זה היא בתיאור הימים העולים להיות נידונים בפני בוראם וכל אחד מהם עומד בפני עצמו. מורי הרב שג"ר הי"ו העיר לי על ההרחבה המצויה בתורת חסידות חב"ד בין לבושים לימים.

⁸ רעיון זה מיושם היטב בתורתו של רבי נחמן המדגיש את חשיבותו של כל יום כדבר העומד בפני עצמו ומבחינה זאת הוא הולך בדרכו של הזוהר.

זכאי בפני בוראו.⁹ בדרשה זו, בדומה לקודמתה, הזוהר איננו מתאר את האדם העומד לדין בעולם העליון על מעשיו, אלא הימים ניצבים בפני בוראם ונידונים על הנעשה בהם, האם הוא חיובי או שלילי. אמנם הכרעת דינם, לחובה או לזכות, מותנית בפועלו של האדם בהם, עם זאת, הם אלו שנידונים בבית דין של מעלה ולא האדם עצמו שפעל בהם. במידה ואדם ניצל את ימיו כראוי, וידע שכל יום הוא הוויה ממשית ואופציה לתיקון, הרי הוא מגיע לעולם העליון כשימיו בידיו וגזר דינם יהיה לזכות. בדומה לתיאורו של אברהם שאיננו מתואר כ'בא בשנים' דבר המלמד על זקנה מופלגת, אלא תיאורו הוא כמי ש'בא בימים' דהיינו הוא בא עם ימיו המרובים. בגלל שבכל אחד ואחד מהם, הוא ידע לצקת תוכן ומשמעות, המקנים ליום זכות עמידה גם בהוויה בה לא קיים מימד של זמן.

[ב]

מה מתרחש עם האדם לאחר פטירת ימיו, בשעה שהם עומדים בפני דינם והוא ניצב לצידם?

תשובות רבות ישנם בספרות חז"ל לשאלה עמוקה זו. בהמשך דרשה זו מובאת תשובה ייחודית השונה מהמוכר במקורות האחרים ואנו נעיין בה בכדי לעמוד על תוכנה:

כשהאדם הוא בעולם הזה, איננו משגיח ואיננו מסתכל למה הוא חי, אלא כל יום ויום נחשב אצלו כאילו הולך הוא בריקנות. והנה כאשר הנשמה יוצאת מעולם הזה, אינה יודעת לאיזה דרך מעלים אותה. כי הדרך לעלות למעלה, למקום שהארות נשמות העליונות מאירות שהוא הגן עדן, לא ניתן לכל הנשמות. כי כמו שהוא ממשיך על עצמו בעולם הזה כן נמשכת הנשמה ללכת לאחר שיצאה הימנו.

בוא וראה אם האדם נמשך אחר הקב"ה והשתוקקותו אחריו בעולם הזה. לאחר כן, כשנפטר מן העולם הזה, הוא נמשך גם כן אחר הקב"ה ונותנים לו

⁹ במחשבה ראשונית תפיסה זו מעצימה את הבחירה החופשית בגלל שהיא רואה בכל יום הזדמנות מחודשת לעשיית תיקון שאיננה מושפעת מיום האתמול. אך עומק העניין הוא שאמנם ערך מעשיו של האדם משפיע על ערכו של היום, אבל האדם עצמו, כפי שנרחיב בהמשך, מקבל את חלקו לפי רצונותיו. כביכול הוא איננו נידון באמת בבית דין של מעלה ולכן שאלת הבחירה איננה נוגעת בגורלו העתידי אלא בגורל היום הנידון. האדם מקבל את מה שרצה. אם הוא רצה בטוב הוא מקבל נתיב לכך ואם ברע אזי זהו חלקו.

דרך לעלות למעלה, דהיינו אחר אותה המשיכה שרצונו נמשך אחריה בכל יום בעולם הזה.¹⁰

בתחילת דבריו, רבי אבא מתאר את מצבו העגום של האדם: האדם איננו יודע, במהלך חייו עלי אדמות, כי ייעודו הוא לפעול בתוך הימים שניתנו לו ולצקת בהם תוכן משמעותי בכדי להביאם לתיקונם. חוסר ידיעה זו, מביא לכך שמטבע הדברים הוא מפסיד לא מעט הזדמנויות לתקן את הימים ולאפשר להם להגיע לשלמותם. לאחר פטירת הימים ועמידתם לדין, האדם שימיו הסתלקו ואינם מאבד לפתע את יכולתו לחיות. הוא חסר ימים, דרכם הוא מסוגל להשפיע ולהיכנס לחיי העולם הזה, ולכן הוא איננו נותר בקיומו הגופני הארצי, בהווה שהנוכחות בה מותנית בנוכחותם של ימים, והוא נפטר ומגיע לעולם העליון בו מתרחש הדין על הימים. האדם עצמו איננו הנושא הנידון אלא הדיון נערך בעיקר ביחס לערכם ותוכנם של הימים עצמם, שזמנם הסתיים והם הסתלקו להם מן העולם, הניצבים בפני דינו של הבורא.

מה מתרחש בינתיים עם האדם? מה נותר באדם? כיצד ניתן למדוד את מעשיו, בשעה שהוא איננו זה העומד לדין אלא הימים עצמם? התשובה לכך היא מעניינת. במידה ורצונו של האדם הוא להימשך אחר הקב"ה, אזי גם לאחר פטירתו רצון זה ממשיך ומשפיע על הווייתו. מהותו של האדם באה לידי ביטוי ברצונות שלו המבטאים את אישיותו, הם משקפים את זהותו ולכן ממילא הם נותרים קיימים באופן תמידי במהלך חייו, ולאחר פטירתו, ללא קשר ישיר לתוכן מעשיו וערכם.

עם פטירת הימים ועמידתם לדין, מה שנותר באדם הוא כוחו המהותי - רצונותיו. במידה ורצונותיו בחייו היו דבקות בבורא, אזי גם אם תיקון הימים נכשל, האדם מקבל לפי רצונותיו. מאידך, אם רצונותיו היו שליליים חומרניים וכדומה, אזי הוא נותר ללא אפשרות לממשם בעולם העליון.¹¹

¹⁰ זוהר, וירא שם: "בגין דכד בר נש איהו בהאי עלמא, לא אשגח ולא אסתכל על מה קאים, אלא כל יומא ויומא חשיב כאילו הוא אזיל ברקנייא. דהא כד נשמתא נפקת מהאי עלמא לא ידעת לאן אורחא סלקין לה דהא אורחא לסלקא לעילא לאתר דנהירו דנשמתין עלאין נהרין לא אתיהיב לכלהון נשמתין, דהא כגוונא דאיהו אמשיך עליה בהאי עלמא הכי אתמשכת לבתר דנפיק מניה.

תא חזי אי בר נש אתמשיך בתר קודשא בריך הוא ותיאובתא דיליה אבתריה בהאי עלמא, לבתר, כד נפיק מניה איהו אתמשיך אבתריה ויהבין ליה אורח לאסתלקא לעילא בתר ההוא משיכו דאתמשיך ברעותא כל יומא בהאי עלמא".

¹¹ תיאור עמידתו של האדם מחוץ לדין הנערך על הימים הוא ייחודי. במובאות אחרות בזוהר מתוארת עמידתו של האדם בפני חומרת דינו שלו, גזר דינו ועונשו. ראה לדוגמה

הזיקה בין רצונות האדם במהלך חייו לבין הנעשה עמו בעולם העליון איננה קשורה לגזר דינם של הימים והמתרחש עימם בתוך בית הדין, אלא היא עומדת בפני עצמה. הדין הוא דינם של הימים עצמם. הימים הם בעלי הוויה משלהם, הם נידונים ונשפטים לחומרא או לקולא, בעוד מקומו של האדם וחלקו בעולם העליון, איננו נגזרת של מעשיו אלא הוא מותנה ברצונו וכמיהתו לטוב.

אם נסכם את דרשתו של רבי אבא, ייעודו של האדם עלי אדמות הוא לפעול בכדי לתקן את הימים, אותם הוא קיבל בכדי לחיות, על ידי מעשים חיוביים ובעלי משמעות. עבודה זו איננה בהכרח קיומית אישית - הוא איננו באמת מרוויח מכך עולם הבא. מגמת עבודה זו היא לסייע דוקא לתיקונו של **דבר שמחוצה לו**, המכונה על ידי רבי אבא 'ימים', הנידונים לבסוף על תוכנם בפני בוראם, ללא קשר לגורלו של האדם, האמור לפעול ולהשפיע על ממד הטוב או הרע, המימוש או האכזבה המצוי בהם. רצונותיו ומגמותיו האישיות של האדם, הם המדדים דרכם נקבע מה יהא בחלקו של האדם בעולם הבא, גם במידה ותיקון הימים, בזמן שהותו בעולם הארצי, ייכשל.

[ג]

המשך הדרשה הוא סיפור מפגשו של רבי אבא עם חכמים מן המזרח וקריאתו בספרי החכמה שלהם:¹²

בלשון הזוהר בציטוטים הבאים: "כמה אטימין בני נשא שלא ידעין ולא משיחין במילי דאורייתא אלא מסתכלי במילי דעלמוי ואתנשיי מיניהו רוחא דחכמתא דכד ברנש איסתלק מהאי עלמא ויהיב חושבנא למאריה מכל מה דעבד בהאי עלמא" (זוהר, נח סה). ראה גם התיאור הבא על ההגעה לגיהנום: "תא חזי ההוא ברנש דלא זכי לאשתדלא בהאי עלמא באורייתא ואיהו אזיל בחשוכא כד נפיק מהאי עלמא נטלין ליה ועאלין ליה לגיהנם אתר תתאה דלא יהא מרחם עליה דאקרי בור שאון טיט היון, כמה דאת אמר (תהלים מ) 'ויעלני מבור שאון מטיט היון ויקם על סלע רגלי כונן אשור', ובגין כך ההוא דלא אשתדל באורייתא בהאי עלמא ואתטנף בטנופי עלמא מה כתיב: 'ויקחהו וישליכו אותו הבורה', דא הוא גיהנם אתר דדיינין להו לאינן דלא אשתדלו באורייתא" (זוהר, וישב קפה).

¹² תיאור נוסף של רבי אבא המוצא ספר חכמה: "ואעילנא במערתא חדא ואשכחנא תמן ספרא חדא עתיקא מיומין קדמאין". בספר זה מוצא רבי אבא את התיאור הבא ביחס לעולם האמת והנעשה אחר פטירתו של אדם: "וכד ברנש נפיק מהאי עלמא כולהו בין צדיקים בין חסידים ותמימין וחייבין ורשעים כולהו עברין באורחא למיחמי ליה לאדם קדמאה לכל בני עלמא ומן נטלי אורחא לגן עדן או לגיהנום" (זוהר חדש פרשת יתרו, מהדורת מרגליות, דף נג ע"ב). בתיאור זה רבי אבא לומד על הדרכים הנפתחות לפני האדם לאחר מותו. הדרך לגן העדן העוברת דרך אש הגיהנום המצוננת לכבוד הצדיקים העוברים, הטובלים במים וממשיכים בדרכם, ונפתחים להם השערים והם מגיעים להיכלי הצדיקים, לעומת הרשעים הנותרים במקומם וטומאתם. המשך הסיפור הוא תיאור פריחת הספר מידי וצער על כך,

אמר רבי אבא יום אחד פגשתי עיר אחת מאותן שהיו מבני קדם. ואמרו לי מאותה חכמה שהיו יודעים מימי קדם, ומצאו ספרי החכמה שלהם והגישו לי ספר אחד.

והיה כתוב בו: כי כעין מה שרצונו של האדם מכוון בו בעולם הזה, כן ממשיך עליו רוח מלמעלה, כעין אותו הרצון שנתדבק בו. אם רצונו כוון בדבר עליון קדוש, הוא ממשיך עליו אותו דבר מלמעלה למטה אליו. ואם רצונו הוא להתדבק בסטרא אחרא, וכוון בו, הוא ממשיך אותו הדבר מלמעלה למטה אליו.

והיו אומרים: עיקר הדבר תלוי בדיבור ובמעשה וברצון להתדבק, ומזה נמשך ממעלה למטה אותו הצד שנתדבק בו. ומצאתי בו בספר כל אלו המעשים והעבודות של כוכבים ומזלות והדברים שצריכים לעבודתם, ואיך צריך לכוון הרצון בהם, כדי להמשיך אותם אצלם.

כעין זה, מי שרוצה להתדבק למעלה ברוח הקודש, הנה במעשה ובדיבור ולכוון באותו הדבר בכוונת הלב, תלוי הדבר, שיוכל להמשיך אליו מלמעלה למטה ולהתדבק בדבר.

והיו אומרים: במה שהאדם נמשך בעולם הזה, כן מושכים אותו כשיוצא מן עולם הזה. ובמה שנתדבק ונמשך אחריו בעולם הזה, כן הוא מתדבק בו בעולם האמת. אם בקודש בקודש, אם בטומאה בטומאה: אם בקודש מושכים אותו לצד הקדושה, ונתדבק בו למעלה ונעשה ממונה משמש לשמש לפני הקב"ה, בין כל המלאכים. כמו כן הוא מתדבק למעלה ועומד בין אלו הקדושים שכתוב "ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה". כן כעין זה אם בטומאה, מושכים אותו אל צד הטומאה ונעשה כאחד מהם להתדבק בהם והם נקראים מזיקי בני אדם. ובשעה שנפטר מן העולם הזה לוקחים אותו ושוקעים אותו בגיהנום באותו מקום שדנים לבני הטומאה שטמאו עצמם ורוחם ואחר כך נתדבקו בהם, והוא נעשה מזיק כאחד מאלו מזיקי העולם.¹³

ספר חכמה זה בשונה מהתיאור המובא בדברינו, איננו משל חכמי קדם וכדומה אלא הוא ספר של רזי תורה.

¹³ זוהר, וירא שם: אמר רבי אבא יומא חד אערענא בחד מתא מאינון דהוו מן בני קדם ואמרו לי מההיא חכמתא דהוו ידעין מיומי קדמאי והוו אשכחן ספרין דחכמתא דלהון וקריבו לי חד ספרא והוה כתיב ביה:

דהא כגוונא דרעותא דבר נש איכוון ביה בהאי עלמא הכי אמשיך עליה רוח מלעילא כגוונא דההוא רעותא דאתדבק ביה אי רעותיה איכוין במלה עלאה קדישא איהו אמשיך עליה לההיא מלה מלעילא לתתא לגביה, ואי רעותיה לאתדבקא בסטרא אחרא ואיכוין ביה איהו אמשיך לההיא מלה מלעילא לתתא לגביה.

רבי אבא מתאר את מפגשו עם חכמי קדם הנותנים לו לקרוא בספרי החכמה וללמוד דרכם את תפיסתם, על ייעודו ועבודתו של האדם עלי אדמות. התשובה הניתנת בהם, מדגישה את רצונו של האדם כגורם המכריע את גורלו. במידה והוא רוצה ברוחניות דבקות וקדושה אזי זה יהיה חלקו. במידה והוא רוצה ברע הוא אכן ישתייך אליו גם לאחר מותו.

תיאורם של חכמי קדם מדגיש את מקומו הקיומי של האדם, בעבודתו וחיייו עלי אדמות. במידה והוא רוצה בדבקות בבוראו, הוא יכול להתמיד בכך ולהגיע לדרגות גבוהות. במידה והוא משתוקק לרע הרי זה יהיה גורלו. עם הסבר זה יכול רבי אבא להזדהות רק באופן חלקי. גם הוא מתאר את גורלו של האדם כמותנה ברצונותיו היוצרים את דיוקנו וחלקו בעולם הארצי והעליון כאחד. אבל צורת עבודה זו יכולה להיות בעייתית, מכיוון שהיא מדגישה את עיסוקו של האדם בעצמו ודבקותו, בעוד הדגשת עבודת תיקון הימים מציגה תמונה שונה על פיה ייעודו של האדם בחייו עלי אדמות הוא איננו לעסוק בעצמו אלא לתקן את הימים, את זולתו. לכן לאחר קריאת הספר אומר רבי אבא:

אמרתי להם: בני, הדברים שבספר קרובים הם לדברי תורה, אבל יש לכם להתרחק מספרים אלו, כדי שלא יטו לבבכם לאלו העבודות ולכל אלו הצדדים שנאמר כאן, אולי חס ושלום תסורו מאחר עבודת הקב"ה.

והו אמרי דעקרא דמלתא תלייא במלין ובעובדא וברעותא לאתדבקא, ובדא אתמשך מלעילא לתתא ההוא סטרא דאתדבק בה ואשכחנא ביה כל אינון עובדין ופולחנין דכנביא ומזלי ומלין דאצטריכו לון והיאך רעותא לאתכוונא בהו בגין לאמשכא לון לגבייהו, כגוונא דא מאן דבעי לאתדבקא לעילא ברוח קודשא דהא בעובדא ובמלין וברעותא דלבא לכוונא בההיא מלה תלייא מלתא לאמשכא ליה לגביה מעילא לתתא ולאיתדבקא בההיא מלה.

והו אמרי כמה דבר נש אתמשך בהאי עלמא הכי נמי משכין ליה כד נפיק מהאי עלמא ובמה דאתדבק בהאי עלמא ואתמשך אבתריה הכי אתדבק בההוא עלמא אי בקודשא בקודשא ואי במסאבא במסאבא, אי בקודשא משכין ליה לגבי ההוא סטר ואתדבק ביה לעילא ואתעביד ממנא שמשא לשמשא קמי קודשא בריך הוא בין אינון שאר מלאכין כמה דהכי אתדבק לעילא וקאים בין אינון קדישין דכתיב (זכריה ג, ז) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה. הכי נמי כגוונא דא, אי במסאבא משכין ליה לגבי ההוא סטר ואתעביד כחד מנייהו לאתדבקא בהו ואינון אקרון נזקי בני נשא ובההיא שעתא דנפיק מהאי עלמ' נטלין ליה ושאיבין ליה בגיהנם בההוא אתר דדייני לון לבני מסאבא דסאיבו גרמיהו ורוחיהו ולבתר אתדבק בהו ואיהו נזקא כחד מאינון נזקי דעלמא.

כי כל הספרים האלו מתעים בני האדם משום שבני קדם היו חכמים, וירושת חכמה זו ירשו מאברהם שנתן לבני הפלגשים שכתוב: "ולבני הפלגשים נתן אברהם מתנות" ולאחר מכן נמשכו בחכמה זו לכמה צדדים. אבל זרע יצחק, חלקו של יעקב, אינו כן שכתוב: "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק". זהו חלק הקדוש של האמונה שנתדבק בו אברהם, ומגורל הזה ומצד הזה יצא יעקב. מה כתוב בו: "והנה ד' ניצב עלי", וכתוב: "אתה יעקב עבדי". משום זה צריך האדם להימשך אחר הקב"ה ולהתדבק בו תמיד שכתוב: "ובו תדבק".¹⁴

רבי אבא מאשר את קרבת גישתם של חכמי קדם לדרכה של התורה ומסביר זאת בצורה היסטורית בכך ש'בני הפילגשים' קיבלו מאברהם מתנות. מתנות אלו לא היו רכוש וכדומה, אלא הבנות רוחניות בעלות משמעות. עם זאת הבנתם היא עדיין חלקית ותיאור מרכזיותו של רצונו ודבקו של האדם אינם מספקים. הם חסרים את הבנת ייעודו של האדם לתקן את 'הימים' ולא להיוותר בבחינת תמידית של רצונותיו האישיים בלבד.¹⁵

[ד]

מדוע דרשתם של חכמי קדם נתפסת כחלקית בלבד, והדרכתו של רבי אבא היא להתרחק מהם? כזכור, דרשת רבי אבא על הפסוק "מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קודשו", פותחת בתיאור הווייתם העצמאית של הימים, ללא קשר לקיומו של האדם. הקב"ה ברא את הימים ולהם יש את תפקידם שלהם. חובתו של האדם היא לסייע לימים, הנמצאים מבחוץ לו אבל נוכחותם מאפשרת לו את קיומו עלי אדמות, להגיע לתיקונם שלהם. האדם איננו

¹⁴ שם: "אמינא לון: בני קריבא דא למלין דאורייתא, אבל אית לכו לאתרחקא (מגו) מאינון ספרין (אלין) בגין דלא יסטי לבייכו לאלין פולחנין ולכל אינון סטרין דקאמר הכא דילמא ח"ו (לא) תסטון מבתר פולחנא דקודשא בריך הוא. דהא כל ספרים אלין אטעיין לון לבני נשא בגין דבני קדם חכימין הוו וירותא דחכמתא דא ירתו מאברהם דיהב לבני פלגשים דכתיב (בראשית כה): "ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם", ולבתר אתמשכו בההיא חכמה לכמה סטרין. אבל זרעא דיצחק, חולקא דיעקב, לאו הכי דכתיב (שם): "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק". דא חולקא קדישא דמהימנותא דאתדבק ביה אברהם ונפק מההוא עדבא ומהוא סטרא יעקב. מה כתיב ביה (שם כח): "והנה ה' ניצב עלי", וכתוב: "ואתה יעקב עבדי וגו". בגיני כך בעי ליה לבר נש לאתמשכא בתר קודשא בריך הוא ולאנתדבקא ביה תדיר, דכתיב (דברים י'): "ובו תדבק".

¹⁵ תיאור בני הפילגשים המקבלים מאברהם מתנות רוחניות מובא אצל חז"ל, ראה: בבלי, סנהדרין צא ע"א: "נתן להם שם טומאה".

עוסק בחייו רק בתיקונו האישי, במצבו הנפשי רצונותיו ותחושותיו, אלא חובתו היא לפעול בכדי לתקן את הימים עצמם. זאת למרות שגורלו האישי איננו מותנה בתיקונם אלא הוא נקבע על פי רצונותיו בלבד. חכמי המזרח על פי תיאורו של רבי אבא, הדגישו את רצונו של האדם הקובע את גורלו ועתידו. במידה והוא רוצה בטוב הרי זה יגיע. ובמידה והוא רוצה רע הרי זה יהיה חלקו. הציר המרכזי של הקיום על פי תפיסתם הוא המקום האישי של האדם, הבנתו רצונו ומגמותיו. רבי אבא מקבל אמנם גישה זו ביחס למצבו האישי של האדם וגורלו הסופי, אבל הוא מדגיש את קיומו של ציר מרכזי נוסף בחייו של האדם, והוא הדגשת מחויבותו לפעול בכדי לתקן את ה'ימים' הנמצאים כביכול מחוץ לו וקיומם עומד בפני עצמו. הדגשתו של רבי אבא על העמדת הימים כמרכז התיקון של האדם, היא בעצם תשובתו למגמת חכמי קדם, לראות ברצונו של האדם בבואה יחידה לתפקידו ומצבו עלי אדמות ובעולם העליון. הרצון האישי הקיומי הוא אכן גורם מרכזי בחיי האדם ובחיפושו אחר משמעות לחייו, אבל ישנו ציר נוסף בחיי האדם והוא תפקידו לתקן את הימים בהם הוא נמצא ונוכח. ימיו של האדם מתוארים כהוויה חיצונית לו העומדת בפני עצמה והוא יכול ומצווה לפעול בתוכה. ייעודו של האדם הוא לתקן את זולתו בצורה התואמת את מאפייניו, כאשר זולת זה הוא בעצם היום בו הוא עצמו חי ופועל.

סיכום

דרשת רבי אבא משקפת מבט ייחודי על גורלו וייעודו של האדם. הוא איננו מתאר את עמידתו של האדם לדין על מעשיו, אלא האדם מתואר כגורם צדדי הנמצא לצד הדיון על ערכם של הימים. גורלו של האדם נקבע על פי רצונותיו, במידה והם היו לטובה הרי זהו חלקו בעולם האמת, ללא קשר לגזר דינם של הימים בהם הוא פעל. אמירה זו זהה לתפיסתם של חכמי קדם, ביחסם לחייו וייעודו של האדם. מאידך החיסרון העמוק בתפיסתם, הוא חוסר המודעות לקיומם של מעגלי תיקון אחרים, והשתקעותו התמידית של האדם בעצמו עלולה להביא אותו למקום בו הוא איננו מועיל לסביבתו וזולתו. לפיכך מדגיש רבי אבא מחד את הזדהותו עם תפיסה המדגישה את גורלו של האדם כזהה עם רצונותיו, ומאידך את הזדהותו עם תפיסת תיקון הימים המוסיפה לחייו את ההיבט הנוסף: צורת עבודה שאיננה מנסה להיות מותאמת לרצונותיו ומקומו האישי, ולרות זאת חובתו של האדם היא לדאוג למימושה בצורה מלאה, בכדי להביא את ימיו למקומם המתוקן.